

‘HIER KON EEN ENGEL VERSCHIJNEN’ Elementaire spiritualiteit in *Pier en Oceaan*

Tjerk de Reus

De roman *Pier en Oceaan* is een oer-Hollands waterboek.¹ De Friese meren, de Oosterschelde en de Noordzee spelen een prominente rol. Eindeloos zijn de stilistische variaties waarmee Oek de Jong het Friese en Zeeuwse water schetst: de zee rijst en daalt in ‘trage zwellings’, de zee ‘lispelt’, het water glanst ‘olieachtig’, toont ‘een en al schittering’. Onder het wateroppervlak, in die ‘halfverlichte’, ‘geelgroene schemering’, ‘wolkt de modder op’. Zompige klei biedt Abel Roorda oriëntatie: hij proeft ervan, ruikt eraan en dat ‘voelt goed’. Er wordt gezeild, gezwommen, gedoken, aan zee gewandeld, polsstok gesprongen, gestaard in de verte aan de rand van het water, een zeegodin vraagt toewijding. Statistische gegevens over woordgebruik zeggen lang niet alles over een roman, maar een paar lexicaal steekproeven onthullen toch wel iets over de krachtige aanwezigheid van de water-thematiek in *Pier en Oceaan*. Het woord ‘water’ valt een kleine vijfhonderd keer, waaronder vijftwintig keer ‘onder water’ en tien keer ‘zwart water’ of ‘zwarte water’; ‘modder’ valt zevenendertig keer; ‘slik’ drieëndertig keer; ‘zee’ honderdtweëntachtig keer; wier en wieren achtenveertig keer, ‘oceaan’ zeven keer.

De ‘waterwereld’ in *Pier en Oceaan* herbergt een mysterieuze dimensie voor Abel Roorda, vanaf zijn jonge jaren tot in zijn adolescentie. Hij ervaart tussen de Friese petgaten iets sacraals, op de strekdam aan de Oosterschelde ‘lokt’ de zee en op het Sas fascineert hem de diepte onder water. Deze sfeer van mysterie krijgt in de roman op cruciale momenten een religieuze duiding, met name in deel vijf, als de heidense godheid Nehalennia zich roert. Vooruitlopend op de bespreking van een reeks passages in de roman, stel ik vast dat *Pier en Oceaan* wordt gedomineerd door een spiritualiteit van de natuurlijke elementen. Die spiritualiteit manifesteert zich ook bij de smeüige klei van een bouwput en de ongenaakbare sfeer op een ijsvlakte. Ik zal hoofdzakelijk *close reading* betrachten, en daar gaandeweg interpreterende opmerkingen bij maken. In volgorde van de vijf delen waaruit de roman bestaat, bespreek ik scènes die voor deze thematiek van belang zijn. Aan het slot van mijn

¹ Oek de Jong, *Pier en Oceaan. Roman*. Amsterdam-Antwerpen (Augustus) 2012, p. 804.

Paginaverwijzingen staan tussen haakjes in de hoofdtekst.

exegetische exercities doe ik een poging het cluster aan spirituele ervaringen in samenhang met het toekomstige schrijverschap van Abel te interpreteren.

Pier en Oceaan: *vijf delen*

Deel een – ‘Het bewoog in zijn eigen zee’

De fascinatie van Abel voor water komt niet uit de lucht vallen. Zijn moeder, Dina Houttuyn, houdt erg van de zee. In het eerste deel van de roman komt Dina in beeld, ze is zeven maanden zwanger van Abel; het is 1952. In tal van flashbacks schetst de roman haar levensloop, het milieu waarin zij opgroeide, de gebeurtenissen direct voorafgaand aan het huwelijk en haar benauwde gevoelens als ze is getrouwd. Ze bewoont kamers in Breda, waar ze zich opgesloten voelt, bedreigd door de hospita. Op een dag vlucht ze naar zee. Wandelend aan de waterlijn denkt ze over haar kind.

Dina wandelde naar de boulevard, zich koesterend in de warme wind. Haar tas hield ze tegen haar buik om het kind daar binnen niet bloot te stellen aan de brandende zon. Hier zul je van gaan houden, zei ze in gedachten, hier gaan we naartoe zodra je kunt lopen, zodra je er bent. Misschien hoorde het nu al vaag de branding. Was dat mogelijk? Kon het na zeven maanden al iets horen? Het bewoog in zijn eigen zee, onder water. Maar misschien drong er al iets uit de buitenwereld tot hem door. (45)

Dit tekstfragment schetst moeder en kind, innig verbonden door de navelstreng, met een zee binnen en een zee buiten. De zee die Dina voor zich ziet, spiegelt het vruchtwater in de baarmoeder, waarin misschien al geluiden van buiten doordringen. Het leven van Abel lijkt hier *in nuce* gegeven: een spanningsvolle verhouding tussen buitenwereld en binnenwereld, eigenheid (de ‘eigen zee’) en de veilige moederschoot versus ‘het andere’, dat hem vijandig lijkt en uitsluit (101, 110, 112).

Dina ervaart de zee als weldadig, maar water kan ook een dreigend element worden. In de trein naar huis wordt ze misselijk, ze ‘voelde het zwart in zich opkomen’ en het was ‘of ze wegzonk in zwart water en niet meer boven kon komen, over een rand gleeed en nergens houvast had’. Ze moet overgeven en als de trein over de Moerdijkbrug dendert, ziet ze ‘tussen de vloerplaten door, de ijzeren balken van de brug, en in de diepte het glanzende water,

waarin een aak geluidloos twee lange plooiën trok'. (81) Dit 'zwarte water' heeft niets geruststellends, het is het element van dood en dreiging.

Deel twee – 'Als een kikker onder die bladeren'

In deel twee van *Pier en Oceaan* komt de jonge Abel in beeld, opgroeiend in Friesland. Aan het slot van dit deel is de verhuiswagen ingeladen en 'hield het zomaar op': het gezin vertrekt naar het stadje Goes, op het Zeeuwse eiland Zuid-Beveland. We krijgen Abel in het vizier in tal van scènes, in de sfeer van gezin, grootouders en vriendjes. Op drie scènes vestig ik de aandacht, waarin een schaatsende (144-145), zeilende (173-187) en polsstokspringende (216-219) Abel in beeld komt.

Op een winterse middag bindt Abel de schaatsen onder. Een 'ijsvlakte' strekt zich voor hem uit. Abel ondergaat een bijzondere sensatie, die hem bedrukt en in de greep houdt. 'Hij stond op een lage dijk en keek over het ijs, dat in de verte in een grijze nevel verdween. Uit het ijs staken her en der plukken gras, riet, een wilgenbosje. De wind blies de stuifsnieuw in lange slierten voor zich uit.' (144) Hij is 'beducht' voor de 'grijze leegte'. Als hij eenmaal een eindje heeft geschaatst, raakt hij bevangen door de elementen. Hij staat met de rug in de wind, roerloos en kleumend. Dan wordt hij 'verlost' door een voorbijkomende rijder, die hem optilt en verderop neerzet. Hij voelt 'bescherming' en kan nu pas weer 'op huis aan'. Als hij het verlichte raam van zijn huis ziet, is het of 'in één enkele seconde zijn uit het lood geslagen wereld zich herstelde.' (145) De kernwoorden die deze ervaring duiden – 'beducht', 'grijze leegte', 'bescherming', 'verloste', 'herstelde' – articuleren de intensiteit ervan.

In de zomer die volgt op deze winter, het is 1959, logeert Abel met zijn broertje bij de Friese grootouders. Er is al snel geweld: Abel schopt en slaat zijn grootvader, overmand door de 'oerkracht' van zijn drift. In het daarop volgende hoofdstuk wordt er gezeild. Voor Abel is deze zeiltocht een indringende ervaring. Hij ruikt 'rotte planten, hij zag zwermen muggen dansen boven het riet, blauwige gasbellen op het zwarte water'. (182) Dan ziet hij druppels modder op het dek, 'zwart en olieachtig glanzend, afkomstig uit het duistere rijk onder water. Zelfs die paar druppels waren voldoende om hem schrik aan te jagen en tegelijkertijd kon hij er zijn ogen niet van afhouden – zo zwart, zo glad, zo fluweelachtig glanzend.' (182) Dit samengaan van *tremendum et fascinans* – naar de bekende formulering van Rudolf Otto - komen we even verderop weer tegen. Abel, zijn broer en grootvader meren ergens aan, ze

wandelen door een ‘oerwoud’ naar een ‘poel, een kleine plas, omsloten door riet en elzen’.
(182) Abel voelt zich aangetrokken tot de geheimzinnige diepte onder water:

In het stilstaande water zag hij de stelen van de waterlelies in het donker verdwijnen. Hij had als een kikker onder die bladeren willen zwemmen, in die halflichte wereld tussen de waterplanten. Maar ook was hij bang voor de modder en alles wat daarin op de loer lag. Langzaam maar zeker begon de plek hem te beklemmen. (183)

De wereld onder het wateroppervlak zal Abel spoedig leren kennen, in het hoofdstuk ‘Zwarte modder wolkt op’ (216-219). Hier bevindt Abel zich bij een sloot die er ‘altijd was geweest’; de dimensie van het tijdloze. Het is voor hem ‘een van de meest geheimzinnige plekken’. Deze sloot is ‘niet door mensen gegraven’. Het was ‘een oude geul uit de tijd dat de zee door een netwerk van geulen nog diep doordrong in het land. Het was de kronkeling die dit water voor de jongen op een onzegbare manier geheimzinnig maakte.’ Abel voelt angst, het ‘was of hij hier niet hoorde’. Als hij ruikt aan de klei wordt hij rustiger, maar ‘de sloot trok’.

Hij liep erheen en ging op zijn buik liggen om erin te kijken. Onder het wateroppervlak zag hij een vredige wereld, waarin het zonlicht als goudstof tussen de planten zweefde. (...) Zwarte modder wolkte op. (218)

Dan neemt hij een aanloop, zet af en springt. Halverwege blijft de polsstok steken, Abel belandt in het water: ‘De koelte van het water was aangenaam. Terwijl hij zonk, voelde hij zijn bloes opbollen. Er streken waterplanten langs zijn handen, langs zijn gezicht. Om zich heen zag hij wazige vormen, troebel geel licht.’ (218) Met moeite weet hij boven water te komen en op het droge te klimmen. Abel is ‘dodelijk geschrokken’ (219) en rent naar huis. De angst zal hem bijblijven. Al snel na de verhuizing vervaagt de Friese wereld, maar wat hem ‘nog lange tijd bijbleef was zijn sprong met de polsstok’. Soms wordt hij ’s nachts ‘badend in het zweet wakker uit een droom waarin hij wegzonk in de sloot en verstrikt raakte in waterplanten die hem niet meer loslieten’. (232)

Deel drie – ‘Hier kon een stem tot hem spreken’

De nieuwe woonomgeving is omringd door water. De zee ligt op een half uurtje autorijden, de Oosterschelde is vlakbij. Deze zeearm staat dan nog in open verbinding met de Noordzee; pas in 1986 zou de fameuze zeekering in gebruik worden genomen. Voor Abel is het vertrek uit Friesland een pijnlijke ontworteling, ‘maanden duurde het verzet’. (238) Het zijn de natuurlijke elementen die hem uiteindelijk een thuis bieden. Bij een bouwput laat een dragline ‘zijn bak met tanden in de blauwe zeeklei (...) smakken’. De klei ‘krult om’, ‘vet en smeug, en daar rook het goed’. Op die dag ‘kwam hij werkelijk aan op het eiland’. (239) Vier jaar na de verhuizing geeft de verteller commentaar op Abels ‘thuiskomen’ in de Zeeuwse wereld van water en klei: ‘Abel had zich onmiddellijk thuis gevoeld in de elementaire wereld van de nieuwbouw’. (327) Als eerste worden dan de ‘geuren’ genoemd, van zeeklei, zout, hout, baksteen en beton. Abel fantaseert erover dat de klei, die ‘blauwe, vette substantie’, ‘ooit op de bodem van de zee had gelegen’.

In dit elementaire paradigma voegen zich al snel de Oosterschelde en het Sas, een kanaal vlakbij Goes dat via een sluis uitmondt in de Oosterschelde. Daarin is een gedeelte van het wateroppervlak in gebruik als zwemgelegenheid. Er is een duiktoren, er wordt zwemles gegeven. Ook Abel krijgt er zwemles en de ervaring dat hij zich in een ‘ander element’ kan bewegen, treft hem als iets wonderbaarlijks. (248) In deel drie van de roman bezoekt Abel een aantal keer het Sas. Opvallend is opnieuw de dubbelzinnigheid van zijn ervaring: de aantrekkingskracht van het water en tegelijk de dreiging ervan. ‘Onweerstaanbaar trok hem toen het lege midden van de haven, dat hem tegelijkertijd ook angst aanjoeg.’ (272) Na een aarzeling, zwemt hij er toch heen. ‘In het midden was het water nog koeler. Hij vermoedde er een grote diepte.’ De ‘grote diepte’ die hij vermoedt, blijft een onpeilbaar raadsel, maar hij ‘proeft’ er wel aan, onder water zwemmend ‘in de geelgroene schemering’. (288)

Met zijn vriend Marinus fietst Abel op een dag naar de rand van de stad, naar een oude boomgaard die zojuist is gerooid. Hij ervaart het als ‘een betoverende wereld van stilte (...) en ongrijpbare triestheid’. (296) Hij verbergt zich onder een wortelkluit en snuift de geur van de klei op. Als hij zijn vingers in de klei steekt, voelt hij ‘een vochtige massa’. Hij denkt aan Adam en Eva, die zich op een vergelijkbare manier hadden verborgen in de Hof van Eden. Zij hadden het gebod overtreden, weggedoken ‘zaten ze in het struikgewas, terwijl God naderde in de Hof, een gestalte die uit louter licht bestond’. (297)

Abel zat stil en begon een vaag verlangen te voelen, een vage verwachting, zoals altijd wanneer hij alleen was op een stille en afgelegen plek. Hier kon een stem tot hem

spreken, hier kon een engel verschijnen, hier kon het wonderbaarlijke zich voordoen.
(297)

Abel vindt het ook onvoorstelbaar, de kans dat een engel verschijnt. Niettemin ervaart hij een spirituele sfeer van verwachting, die zich in zijn verbeelding verweeft met de bijbelverhalen uit Genesis. Deze verwachting lijkt op zichzelf geen negatieve lading te hebben, maar staat wel in een setting van dreiging en triestheid.

Deel vier – ‘Aan de grens van een andere wereld’

Abel heeft in deel vier van de roman de zestienjarige leeftijd bereikt. Hij wordt verliefd, ontdekt seksualiteit, voelt steeds grotere afstand tot het milieu waarin hij opgroeit. Meteen aan het begin van dit deel gaat Abel naar ‘het slik’, waar hij met zijn vriendin Irma en haar broer Marinus zal gaan ‘zagers steken’ (wormen). Als ze huiswaarts keren is het ‘of de stilte en de weidsheid van het slik in hem zaten’. (356) Later denkt hij eraan terug en dan doet ‘het slik weer voor hem op, die middag met Irma in de stilte en de weidsheid van het slik, en hij herinnerde zich het geluk dat hij had gevoeld, zacht als de suizende wind, zacht als koeienogen’. (370)

Twee scènes uit deel vier verdienen specifieke aandacht, omdat de thematiek van water, slik en wier met spirituele beelden of impressies wordt verbonden. Allereerst een uitje naar zee, met het gezin, in het hoofdstuk ‘Op het paalhoofd’. Abel beklimt met zijn broer de vloedpalen, gaat erop zitten en kijkt de diepte in, ‘naar het gedeelte onder water, begroeid met wier, en verloor zich in staren. Er dreef een school blauwe kwallen het paalhoofd in. Met elke golving van het water kwamen ze dichterbij.’ (483) Als ze geluncht hebben, loopt hij nogmaals over de palen in de richting van de zee.

De stilte was dieper geworden. Het was mysterieuzer voor hem dan de eerste keer om zich van het land te verwijderen. (...) Hij liep tot hij op een paal stond waar de zee over zijn voeten spoelde. Hij wilde oplossen, weg zijn, ophouden te bestaan. (...) Hij bleef staan op de paal en liet zijn voeten wassen door de zee. Maar er gebeurde niets, er veranderde niets. (484-485)

Naderhand herinnert hij zich hoe een ‘gevoel van mysterie’ hem daar had bevangen, ‘alsof hij aan de grens van een andere wereld was gekomen’. Hij probeert iets op te vangen uit een andere wereld, maar ‘er was niets gebeurd’, ‘alles was gebeven zoals het was’. (486) Daarop volgt een belangrijke alinea, waarin het schrijverschap in beeld komt, gerelateerd aan de natuurspiritualiteit. Abel *schrijft*: een verhaaltje over een jongen op een paalhoofd. Dan beseft hij: ‘Nu was er wel iets gebeurd, nu was hij ergens geweest waar hij nooit eerder was geweest, in een andere wereld.’ (486) Het mysterie dat hij ervaart in de buitenwereld is kennelijk onproductief. Het vervoert hem, maar brengt niets teweeg. Het schrijven is hier, voor de eerste keer in de roman, een thema voor Abel. Hij vindt er iets in wat verwantschap heeft met de ervaringen van het mysterie, maar tegelijk is het anders en heeft het meer betekenis. Toch verwacht het hem ook; hij reflecteert met dit verhaal op zijn eigen bestaan, het had hem ‘iets onthuld wat hij liever verborgen hield’. (487) Wat hier ‘gebeurt’ in de acte van het schrijven, is onthulling. De water-gerelateerde spiritualiteit is mysterieus, het schrijven tilt de dingen in het licht.

In het slothoofdstuk van deel vier maakt Abel een fietstocht met zijn vriendin Irma. Ze bereiken de zuidelijke kustlijn van Zuid-Beveland en varen mee met de veerboot, over de Westerschelde. Abel neemt een kijkje op het achterdek en staart in het ‘schuimende schroefwater’. Hij ervaart de nabijheid van de dood, maar ook van ‘dat andere’:

Hij stelde zich voor dat hij zou worden weggenomen, nu, zoals ooit Henoch van de aarde was weggenomen. Het dek deinde onder zijn voeten. (...) ‘Het’ leek vlakbij, dat andere waar hij geen woord voor had. (...) Het duurde maar kort: de nabijheid van dat andere, zijn hunkering, tegelijkertijd de vrees dat hij werkelijk zou worden weggenomen, dat zijn leven hier eindigde. (512)

Terug op het eiland ervaren ze weldadige vertrouwdheid, na ‘het geweld van de zee’ en ‘de onverschilligheid van de golven’. Hij voelt ‘een inwendige huiver’ als hij terugdenkt aan ‘de aanblik van de Westerschelde’. (516)

De elementaire spiritualiteit in deel vier is tamelijk diffuus. Het is verbonden met gelukservaring, veiligheid, verwachting en hunkering. Tegelijk dringt het besef zich op dat die andere dimensie geen thuis voor hem kan zijn, hij voelt zich *unheimisch* en denkt aan de dood. De spirituele dimensie lijkt onproductief, er komt niets tot stand, wat wel geldt voor het verhaal dat Abel schrijft.

Deel vijf – ‘Een wereld waar hij niet hoorde’

In het vijfde deel van *Pier en Oceaan* worden de betekenissen intenser. Het ‘andere’ overkomt Abel niet alleen, hij begint zich er met grotere bewustheid toe te verhouden. Zijn ervaringen krijgen bovendien een religieuze toespitsing. De elementaire, *naturhafte* spiritualiteit krijgt de betekenis van een moederbinding, waarvan hij uiteindelijk afscheid neemt. De geliefde komt nu daadwerkelijk in beeld en het schrijverschap krijgt scherpere contouren.

Ik breng allereerst de religieuze articulatie van Abels water-ervaringen ter sprake, vervolgens zijn toenemende ambivalentie en ten slotte zijn groeiende besef van schrijverschap. Daarna bespreek ik in detail de slothoofdstukken, waarin het doorbreken van de natuurgerelateerde, maternale spiritualiteit wordt gearticuleerd met verwijzingen naar een christelijk ritueel.

(a) *Nehalennia*

Met zijn vader en meneer Padmos gaat Abel een dagje naar Gent. Ze nemen de veerboot. Abel laat de Westerschelde op zich inwerken, hij buigt zich buitenboord en komt ‘in de stilte’. Hij ‘bespeurde de grote stilte die boven het water hing, die overal om hem heen was en waartoe hij niet kon behoren. Hij kon er alleen maar naar reikhalzen, zich over de verschansing buigend.’ De stilte zou hem ook ‘ongedurig’ maken, maar de fascinatie is sterk: ‘Een paar druppels van de boeggolf spatten in zijn gezicht – de afgezanten van een onbereikbaar geluk, de natte vingers van een zeegod die hem even aanraakten.’ (659-660)

Die zeegod herinnert aan een bijzondere ontdekking, eerder in de roman. Hij leest in de krant over restanten van een tempel van Nehalennia, recent ontdekt op de bodem van de Oosterschelde. Het fascineert hem onmiddellijk. Hij knipt krantenartikelen uit en krijgt later een boek in handen waarin hij er nadere informatie over leest.

Hij had zich een voorstelling gevormd van het ruige landschap rond de kleine tempel. Slikken en schorren waar de zee via slenken en geulen diep in doordrong. Hij zag de altaarstenen voor zich: de godin in haar nis, altijd met een korf vruchten op haar schoot en een hondje aan haar voeten. Hij zag de kleine tempel voor zich – op school

had hij geleerd hoe een Romeinse tempel in de buitengewesten eruitzag. Je hoorde de zee. Als grafzerken stonden de altaarstenen rond het gebouw, geschonken door handelaars, meestal nadat ze een storm op zee hadden overleefd. Op elke steen eindigde de tekst met dezelfde Latijnse woorden: *votum solvit, libens merito*, hij loste zijn gelofte in, gaarne en met reden. (677-678)

Het oeroude religieuze besef van de volkeren die ooit de Zeeuwse delta bewoonden, prikkelt Abels fantasiewereld. Als hij aan zee is, dringt het beeld van de zeetempel zich aan hem op. Zijn voeten zakken weg in de vochtige bodem en hij stelt zich voor 'dat de brokstukken van Nehalennia's tempel en de altaarstenen net zo waren weggezonken in het zand'. (681) Kort daarop hult deze voorstelling zich in een sfeer van dreiging: Abel droomt dat hij wordt gevangengenomen en opgesloten bij een tempel in het schorrenlandschap. De sfeer is dreigend. Mannen komen de ruimte binnen en castreren hem. (683-684) Nogal eens speelt in de mysterieuze water-spiritualiteit de notie van de dood een rol; hier richt de dreiging zich op zijn mannelijkheid en daarmee op zijn vitaliteit.

(b) *Moederbinding*

Nu er steeds meer dreiging in het spel komt, wordt ook het profiel van zijn hunkering scherper. Hij ervaart in de elementen een verwachting van heelheid en 'genezing', hij raakt 'vervuld van dromen en grote verwachtingen'. (601) De benamingen 'eeuwig' en 'onsterfelijk' schieten hem te binnen. Maar die woorden zijn te 'vaag'; hij 'kon geen enkel woord vinden voor het naamloze dat hij hier onderging en dat maakte hem nog neerslachtiger. Hoe zou hij ooit in staat zijn om te schrijven als hij niet in staat was zulke dingen te benoemen?' (546) Als hij het 'eeuwige' niet meer gewaarwordt, wordt hij 'meegesleurd door een woeste stroom van onlust en ontevredenheid over zichzelf'. (555) Besef van het 'eeuwige' verlost hem van de 'onlust', hoopt hij. Die verwachting zal uiteindelijk verkrumelen, maar zover is het nu nog niet. Een vakantie in Friesland is wel een fase op de weg daarheen. Tijdens een dagje zeilen zwemt hij naakt door een donkere plas en ervaart een sublieme stilte in de 'wildernis', op een strookje land tussen de petgaten. (633-634) Hij bevindt zich in 'een wereld waar hij niet hoorde'. Hij beleeft een sacraal moment, maar deze wijding maakt al snel plaats voor troosteloosheid. Niettemin is afscheid nemen van deze mysterieuze dimensie onmogelijk, hoeveel somberte en dreiging er ook mee gemeoid zijn.

Als hij op een later moment de zee de rug toekeert omdat hij er tevergeefs ‘genezing’ verwacht, ‘was het of er vanuit zee een machtige hand naar hem kon worden uitgestrekt, zich al uitstreckte, om hem te grijpen en te laten verdwijnen’. (691)

Een belangrijke scène in hoofdstuk tien (‘Moeder en zoon’) activeert een betekenisveld waarin het cirkelt om Abels moederbinding. Ooit dacht zijn moeder aan hem als foetus in het vruchtwater, ‘in zijn eigen zee’ (zie hierboven, over deel een). Hier gaat het opnieuw om het drietal moeder, Abel en de zee, wat de symbiotische eenheid van moeder, foetus en vruchtwater spiegelt. Abel gaat zwemmen, naakt. Hij raakt in een sterke stroming terecht, ervaart de dreiging en de verleiding van het water, waaraan hij weet te ontsnappen: ‘Naakt rende hij langs de vloedlijn naar zijn moeder.’ (720) Deze laatste zin accentueert de moederbinding die op veel momenten in de roman ter sprake komt. Abel heeft een lichamelijke, seksuele fascinatie voor zijn moeder (433, 722); omgekeerd was die er ook van zijn moeder voor hem toen hij nog heel jong was. (123) Deze moederbinding hangt samen met de hunkering die hij ervaart in de sfeer van de natuurelementen; het ene betekenisveld spiegelt het andere. Abel hunkert naar een eenheidservaring, wat samenvalt met zijn emotionele en fysieke hang naar de moeder. De expliciete mobilisering van de Nehalennia-thematiek geeft er aanleiding toe deze verbinding te leggen: daarin komen moeder en natuur samen. De moedergodin in oude religies is veelal hecht verbonden met de sacraliteit van de natuur en het schuilen in een primordiale toestand. Het beeld van de mysterieuze onderwaterwereld sluit hier naadloos bij aan: het is een beeld voor de moederschoot.

In de lijn van deze interpretatie kunnen we stellen dat Abel steeds nadrukkelijk in de positie komt om de navelstreng door te knippen en afscheid te nemen van zijn *regressus ad uterum*. Tijdens een kroegentocht ervaart hij sterk de aantrekkingskracht van het ‘ene’. Met een vriend belandt hij in het holst van de nacht op een zeeschip, met twee Engelse bemanningsleden. Abel gaat het dek op, hij nadert de boeg, ‘een plek die hij niet zomaar leek te kunnen betreden’. Uiteindelijk kijkt hij over de rand, in de diepte en ziet wrakhout tegen het schip bonken. ‘Meer was er niet. Alleen dat gebonk van die balk tegen het schip.’ (748) Abel raakt ontuchtend; hij beseft dat zijn spirituele verwachting niet wordt ingelost. Maar voordat hij zich los kan maken van zijn hang naar het ‘ene’ ofwel de moederlijke natuurgodin zal hij compleet van haar bevangen raken.

In de laatste twee hoofdstukken draait alles om twee vrouwen: de moederfiguur en de geliefde. De moederfiguur in het voorlaatste hoofdstuk is Denise, een vrouw van tweeëntwintig uit de achterbuurt van Goes. Abel ondergaat haar erotische uitstraling en heeft seks met haar. Hij raakt bezeten van de vraag of zij al een kind heeft en dus moeder is. Hij vermoedt het, meent het zeker te weten, en begrijpt naderhand dat zijn intuïtie klopt.

Op een avond gaat Abel aan boord van de sloep van een vriend, Dave. Deze heeft zijn vriendin bij zich en Denise. Abel heeft haar al een paar keer gezien en zij fascineerde hem. Nu ruikt hij zijn kansen. Het bootje vaart over de Oosterschelde en als de avond valt, voelt Abel de 'onherbergzaamheid' (772) van de omringende watervlakte. Het waterpeil zakt en het schip valt droog. Het slik 'glinstert'. (774) Dave zegt dat ze de nacht zullen doorbrengen op een drooggevallen zandplaat: 'Wanneer het net licht wordt op het water, is het (...) net Genesis, het begin van de wereld, zo met die nevels, een soort totale vloeibaarheid van alles.' (766) Abel belandt op de zeebodem, in een oerwereld waar alle onderscheidingen wegvallen, in de baarmoeder van het bestaande. Cruciaal is hier zijn acte van toewijding aan Nehalennia. Hij 'verklaart trouw' aan haar, met een plengoffer: 'Hij loste zijn gelofte in. (...) Abel boog zich voorover, schepte water in zijn handen en plensde het in zijn gezicht. Het was of hij een onverklaarbare trouw aan een onverklaarbaar iets bevestigde.' (768) Op het niveau van de vertelde gebeurtenissen draait het om Denise, met wie Abel graag seks wil. Maar zijn acte van toewijding aan Nehalennia impliceert dat hier veel meer meespeelt. Abel geeft zich over aan 'het ene', aan de zeegodin, aan het mysterieuze dat hij al zo vaak heeft ervaren. Het is de sfeer waarin tijd afwezig is, een eenheidservaring zich breed maakt ('vloeibaarheid van alles') en zijn diepe hunkering bevrediging zoekt. De hele kluwen van spirituele ervaringen en verlokkingen komt hier samen.

De seks met Denise gaat in twee etappes. Hij streelt haar borsten, waarna hij zich ontsteld terugtrekt. Er is iets 'verschrikkelijks' gebeurd. Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat hij aan Digna denkt en zichzelf ontrouw vindt jegens haar. Maar elke verwijzing naar Digna ontbreekt. Hij is gebiologeerd door de vraag of Denise een kind heeft, of zij al moeder is. Hij voelt de drang naar haar terug te keren, maar 'de hindernissen waren onoverkomelijk'. Dat kan in deze context gerelateerd worden aan het verboden terrein van incestueus verlangen naar seksualiteit met de moedergestalte, dat al eerder ter sprake kwam. (433) Nu hij bevangen is van een intens gevoel iets verschrikkelijks te hebben begaan, maakt hij zich uit de voeten. Hij klimt uit de sloep: 'Hij dwong zichzelf om het donker binnen te gaan. (...) Hij moest zichzelf vooruit dwingen door een haast tastbaar geworden angst. Hij liep langzaam, behoedzaam, met gespitste oren. Maar toen hij nergens in wegzakte, toen niets

hem van achteren besprong, toen niets in zijn neerhangende handen beet, werd hij rustiger.’ (775) Als hij zich omdraait, ziet hij het licht van de sloep niet meer. ‘Zijn hart hamerde in zijn borst.’ (777) Zijn besef van tijd is verdwenen, gevoel voor richting is hij kwijt, hij doolt rond op de bodem van de zee. Hij is opgesloten in het verboden gebied, waarvan hij al zo vaak heeft beseft er niet te horen, ondanks de diepe hunkering. Hij zoekt het spoor terug, raakt bijna bevangen door paniek als hij het opkomende getij hoort. Hij weet de boot te bereiken, waar hij seks heeft met Denise. Het is geen ontmoeting, Denise is geen ‘ander’; hij ‘neemt’ haar terwijl ze slaapt. Vervolgens heeft Denise solitaire seks, met behulp van Abel.

Dan gloort de ochtend, Abel kruipt aan dek, verlaat de sloep en ‘plotseling was hij weer alleen’. (783)

(d) *‘Eén grote verheerlijking van... van de dingen’*

Als hij aan wal stapt, op de strekdam bij het Sas, is de betovering verbroken. Er is iets verschoven in zijn innerlijk. Het Sas had hem altijd bekoord en gefascineerd, maar nu wordt hij ‘getroffen door de onooglijkheid van de plek. Een sluis en twee boomkruinen boven de dijk – meer was het niet.’ (782) Die conclusie trok hij ook op het Engelse vrachtschip, waar hij de sacrale sfeer betrad: ‘Meer was er niet.’ (748) Dezelfde ontzuivering overkomt ook nu: plotseling had hij weer ‘vaste grond onder zijn voeten. (...) Bij het lichtbaken plukte hij tussen de basaltblokken een paar takjes alsem.’ Dit kruid wil hij bewaren als herinnering. Niet aan Denise, maar aan de harde wind, het witte schuim en het basalt. Alsem is een bijzonder kruid, dat ooit gebruikt werd om abortussen op te wekken. Wat Abel nu wedervaart, is inderdaad een ‘uitdrijving’. De wijding van de wateren is verbroken, alleen ‘het basalt sprak nog tot hem, het keiharde basalt, de rij verweerde houten palen ertussen, het rijzen en dalen van de zee, het deinen van de wieren en ook de alsem, het taaie kruid dat tussen de stenen overleefde’. (783)

Abels ‘roes begon af te nemen. Plotseling huiverde hij in de ochtendkoelte.’ (786) Hij begint te denken aan de toekomst: studeren in Amsterdam. Hij wil ‘aan het werk’, wat een ‘volkomen nieuwe gewaarwording’ voor hem is: ‘Ontzaglijk veel leren en beginnen met schrijven.’ (787) Er doemt ook een glimp op van de aard van dit schrijverschap. Abel zoekt zijn vertrouwde plekje op, bij een verlaten hoeve, en ‘van het ene op het andere moment was het er: concentratie. Hij staarde naar de badkuip die ooit als drinkbak voor de paarden was gebruikt, naar de punten van de eg in het gras.’ (786) Deze ‘concentratie’ herinnert aan het

artistieke perspectief dat meneer Padmos eerder had geschetst, sprekend over het heldenepos van Homerus. Padmos had dit literaire kunstwerk gekwalificeerd als een ‘verheerlijking van de dingen’. (662) Hierin speelt de poëtische notie van ‘weerspiegeling’ (724) ofwel mimesis een rol, maar lettend op eerdere passages over het schrijverschap (486-487, 546) is duidelijk dat deze ‘verheerlijking’ een acte van benoeming is, die iets teweegbrengt en ‘onthult’.

(e) *‘Deze heilige plek’*

De moedergodin en de geliefde keren terug in het slothoofdstuk, maar het zijn niet langer Nehalennia en Denise. Abel keert terug bij de vrouw met wie hij al langer een relatie had, Digna. De moedergodin is getransformeerd in Maria, de Moeder Gods. Maria is volgens een oude traditie ook de *Stella Maris*, de Sterre van de Zee. Op vakantie in Bretagne, op het rotsachtige schiereiland Finistère, komt Abel in het reine met zijn verleden en de band met Digna wordt vernieuwd. De begrippen en metaforen die dit herstel articuleren herinneren niet aan de waterspiritualiteit, maar zijn afkomstig uit het christendom: boete doen voor ‘het onuitwisbare’, ‘verandering’ ervaren, beseffen ‘gered’ te zijn. Deze innerlijke transformatie brengt de geliefde definitief in beeld. Tegelijk daagt met hernieuwde intensiteit een perspectief op het schrijverschap.

Abel en Digna zijn beiden geraakt door de madonna die ze te zien krijgen in een in de rotsen uitgehouwen kapel, vlak bij zee. Abel ‘staarde naar de madonna boven de kaarsenzee. Het was een houten beeld dat was aangekleed, een beetje kinderlijk en protserig, maar ook aandoenlijk.’ Hij wordt loom, zou het liefst in een diepe slaap vallen, ‘weg uit de boze droom waarin ze terecht waren gekomen.’ (795) Op een zeker moment schuifelt een vrouw op haar knieën naar voren, als boetedoening voor de Moeder Gods. Het gebeuren ontzet Digna. Abel ‘probeerde te begrijpen waarom de vrouw dit deed. Het was voor hem iets uit een andere tijd, uit oude verhalen. Maar het bestond dus nog. Hij stelde zich voor dat hij zelf op zijn knieën over de hobbelige rotsbodem voort schuifelde naar die brandende kaarsen en de madonna, met Digna naast zich, haar hand op zijn schouder. Zou het werken? Zou alles een uur later, buiten deze heilige plek, niet weer precies zo zijn als voorheen?’ (796) Digna beseft dat de ceremonie in de kapel impact heeft op hen beiden. Ze zegt naderhand: ‘In die kapel is er iets veranderd tussen ons. (...) Misschien is die vrouw ook wel voor ons naar voren gekropen.’ Abel heeft hetzelfde besef, hij voelt zich ‘gered, aan een catastrofe ontkomen.’ (802)

Abel hunkerde naar ‘genezing’ in de natuurelementen, naar verlossing van de onlust door op te gaan in de goddelijke moederschoot. De Moeder Gods verschilt van de matriarchale godheid: bij haar gaat het om boete doen en vergeving ontvangen, om bevrijding van wat neerdrukt en om het ontvangen van een nieuw perspectief. Voor Abel is deze Maria verbonden met Digna, de wijze vrouw die zijn metgezel zal zijn: ‘Het was geweest of er een soort wijsheid in haar lichaam school, iets wat veel groter was dan zijzelf. Hetzelfde was misschien aanwezig in die halfdonkere grot met zijn plompe zuilen en drukkende gewelven en zware muren.’ (798)

Op de slotpagina realiseert Abel zich: ‘Dit was het begin. Een ondergang. Een dood. Hij werd onrustig, alsof hij aan het werk moest, en stond op. Het maanlicht werd sterker, het begon te glanzen op het water. Hij liep het strand op om zijn meisje te vinden tussen de rotsen.’ (804)

Opstanding en schrijverschap

Bij wijze van slotakkoord trek ik drie conclusies. Allereerst: *Pier en Oceaan* is een roman over menswording en opstanding. In de lijn hiervan stel ik vast dat het schrijverschap gedragen wordt door het benoemen van primaire, spirituele dimensies. Ten slotte staat dit schrijverschap, hoewel het esthetisering beoogt, in een ethisch perspectief.

Pier en Oceaan schetst Abels ontwikkeling en geeft op allerlei manieren inzicht in de spanningen die zijn innerlijk bepalen. Hij wordt naar beneden getrokken door de maternale spiritualiteit, door de mysterieuze dimensie die huist in de natuurlijke elementen. De moederschoot is daarvan een krachtig beeld. Abel koestert zich in die moederschoot, hij zoekt daar genezing, wat culmineert in de nacht op het slik. Op de slotpagina’s heeft deze hang naar het elementaire zijn kracht verloren, hij ervaart een noodzakelijke ‘ondergang’, ‘een dood’. (804) Dan ‘staat’ hij ‘op’ en in die beweging wendt hij zich naar de geliefde en naar de toekomst. Dit opstaan aan het slot heeft een definitief karakter, waarin de verhaallijnen samenkomen: het is Abels opstanding. Daarmee herbergt het ‘opstaan’ een christologische connotatie, wat in het slothoofdstuk wordt voorbereid door de krachtige aanwezigheid van een mariologisch paradigma: boete doen bij de Heilige Maagd voor het ‘onuitwisbare’ en daarna het besef ‘gered’ te zijn.

Het schrijverschap bezorgt Abel aanvankelijk twijfels. Hij ondergaat krachtige gewaarwordingen van ‘het nameloze’ en vraagt zich vertwijfeld af of hij ‘ooit in staat [zal]

zijn om te schrijven als hij niet in staat was zulke dingen te benoemen'. (546) Dit benoemen is de kern van het schrijverschap dat in deze roman contouren krijgt. De roman als geheel valt te typeren als een acte van benoeming van het naamloze.

De glasheldere poëtica van meneer Padmos is het perspectief waar de roman naar tendeert. Het gaat om esthetisering: om een 'verheerlijking van de dingen'. Dit is geen *l'art pour l'art*, maar het vinden van een manier om de ongewisheid van het naamloze, dat het menszijn ontwricht, te boven te komen. Schrijverschap en menszijn raken nauw verbonden. Abel rekent af met de *naturhafte* ambivalenties, die echter niet betekenisloos worden. Esthetisering is onthulling (487) en vormt een weg waarop te leven valt met de ambivalente spiritualiteit. Dit is meteen ook een ethische kwestie, want het bepaalt de kwaliteit van menszijn. De geliefde brengt dit aan het licht: zij wil als medemens gezien en geliefd worden. Daar is Abel toe in staat als hij zich heeft losgemaakt uit de omarming van de moedergodin. Dan 'staat hij op' om 'zijn meisje te vinden'.